

Martyna WIELEWSKA-BAKA

Uniwersytet Gdański

martyna.wielewska-baka@ug.edu.pl

FENOMEN NETANJAHU

ANALIZA WYBRANYCH ASPEKTÓW ORIENTACJI WOJENNEJ BENJAMINA NETANJAHU W IZRAELSKIEJ I ZACHODNIEJ DEBACIE PUBLICZNEJ PO 7 PAŹDZIERNIKA 2023 R.

ABSTRACT

The Netanyahu Phenomenon: An Analysis of Selected Aspects of Benjamin Netanyahu's War-Oriented Stance in Israeli and Western Public Discourse After October 7, 2023

This article explores the Israeli Prime Minister's orientation toward the use of force. The first objective is to examine how Benjamin Netanyahu's stance and actions have been received in public discourse following the events of October 7, 2023. I investigate the personal traits, decisions, and surrounding circumstances that contribute to Netanyahu's militaristic orientation. The second aim is to assess the extent to which Netanyahu has engaged in actual violence-based policies. These actions are analyzed through the lens of existing research literature on the populist strategies employed by Netanyahu and his government. By treating the figure and decisions of the Prime Minister as part of a broader, ongoing political project directed toward Palestinians, the article revisits the repeatedly examined issue of the legitimization of violence within the Israeli system of power.

Keywords: Benjamin Netanyahu, Gaza war, populism, Israel, public debate

Słowa kluczowe: Benjamin Netanjahu, wojna w Strefie Gazy, populizm, Izrael, debata publiczna

WSTĘP

W okresie eskalacji konfliktu izraelsko-palestyńskiego po ataku Hamasu z dnia 7 października 2023 r. Benjamin Netanjahu usłyszał liczne zarzuty ze strony społeczności międzynarodowej o łamanie praw człowieka i nieproporcjonalność w użyciu siły, a w listopadzie 2024 r. Międzynarodowy Trybunał Karny w Hadze wydał nakazy aresztowania premiera i byłego ministra obrony Joawa Galanta, oskarżając izraelskich przywódców o zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości. Ponadto Netanjahu mierzył się z niestabilną sytuacją wewnętrzną: nieustannie nadwyreżaną koalicją, licznymi protestami antywojennymi, w tym dotyczącymi służby wojskowej społeczności ultraortodoksyjnej czy sprawy zwolnienia szefa Szin Betu, Ronena Bara. Sondaże przeprowadzone przez Izraelski Instytut Demokracji w 2025 r. pokazywały, iż 68% Izraelczyków opowiadało się za priorytetowym uwolnieniem zakładników¹, z kolei 48% było zdania, iż premier powinien wziąć odpowiedzialność za atak Hamasu i niezwłocznie zrezygnować z urzędu². Mimo że aż 70% obywateli skłaniało się do przystąpienia do drugiej fazy porozumienia w sprawie zawieszenia broni³, Netanjahu obrał przeciwny kierunek i rozpoczął kolejne, szeroko zakrojone, działania wojenne w Strefie Gazy. Jego niechęć do negocjacji, przekonanie o konieczności (i możliwości) całkowitego zniszczenia struktur Hamasu, a także retoryka uzasadniająca stosowanie siły militarnej wskazywały dobitnie, w jak bardzo dramatycznej sytuacji znajdowali się mieszkańcy Strefy Gazy i jak bardzo instrumentalizowane były traumatyczne doświadczenia Izraelczyków po ataku z 7 października.

Orientacja obecnego premiera Izraela na rozwiązania siłowe w okresie od 7 października 2023 do kwietnia 2025 r. stanowi główny temat niniejszego artykułu. Pierwszym celem studium jest rekonstrukcja komentarzy na temat postawy i działań Netanjahu w debacie publicznej po 7 października 2023 r. Innymi słowy, chciałabym zadać pytanie o cechy, decyzje i okoliczności, które determinowały postawę prowojenną izraelskiego premiera. W artykule używam pojęcia „debata publiczna” w szerszym znaczeniu jako *proces wyrażania opinii przez różnych aktorów społecznych w budzących spory ważnych społecznie kwestiach*⁴. W tym kontekście rola, jaką odgrywał Netanjahu w kształtowaniu tamtejszej fazy konfliktu izraelsko-palestyńskiego, jest społecznie i politycznie ważną kwestią, pozostaje wysoce kontrowersyjna, a opinie wyraża się otwarcie i publicznie⁵. Nie różnicuję sztucznie poszczególnych głosów w tej debacie, tj. interesuję mnie artykuły medialne czy wypowiedzi eksperckie (1. część i fragmenty 2. części),

¹ *Large and Increasing Majority of Israelis Prioritize Bringing Hostages Home Over Toppling Hamas*, The Israel Democracy Institute, 10 IV 2025, [online] <https://en.idi.org.il/articles/59019>, 11 IV 2025.

² *Majority of Israelis Think PM Netanyahu Should Accept Responsibility for Oct 7 and Resign – Now or After the War*, The Israel Democracy Institute, 9 III 2025, [online] <https://en.idi.org.il/articles/58648>, 11 IV 2025.

³ *A Large Majority of Israelis Support Proceeding to the Second Stage of the Ceasefire Agreement*, The Israel Democracy Institute, 9 II 2025, [online] <https://en.idi.org.il/articles/58114>, 11 IV 2025.

⁴ A. Kampka, *Debata publiczna. Zmiany społecznych norm komunikacji*, Warszawa 2024, s. 19.

⁵ Temat spełnia wszystkie trzy kryteria definicji debaty publicznej według Agnieszki Kampki. *Tamże*.

ale włączam też do rozważań publikacje książkowe (3. część artykułu, w której powołuję się na biografię Netanjahu)⁶. W artykule zajmują mnie przede wszystkim krytyczne głosy⁷, na podstawie których można zrekonstruować recepcję postawy i działań izraelskiego premiera i na podstawie których można przekonać się o konsekwentnie prowojennej i opartej na przemocy polityce. Prezentuję tutaj zaledwie wycinek tej debaty, która w kolejnych badaniach może stanowić podstawę do tego, by zapytywać szerzej – o kształt dyskursu publicznego na temat ataku z 7 października i wojny w Strefie Gazy, w tym ujęciu np. o definicje i źródła przemocy funkcjonujące w dyskursie zachodnim (w tym polskim) i izraelskim czy o sposoby uzasadniania działań wojennych i zakres ich publicznego „usprawiedliwiania”.

Drugim celem niniejszego artykułu jest pytanie o to, jakie rzeczywiste, oparte na przemocy, działania podjął Netanjahu – traktuje o tym zwłaszcza 2. część, w której decyduję się przyrzeć postępowaniom rządu przez pryzmat strategii populistycznej. Bogata literatura przedmiotu na ten temat, również w kontekście izraelskiego premiera, pozwala traktować decyzje i inicjatywy podejmowane przez Netanjahu po 7 października jako kontynuację praktyk wcześniej wypracowanych. Tym samym, 2. i zwłaszcza 3. część mają za zadanie ukazać, iż omawiany w pierwszej części *fenomen Netanjahu* można łatwo „odczarować”. Proponuję zatem myślenie, które nie usunie z pola widzialności ani kwestii osobistej i politycznej odpowiedzialności Netanjahu, ani kluczowej roli, jaką odgrywa w obecnym konflikcie, ani też kwestii często przywoływanego politycznego *geniuszu* – rozumianego jako polityczna skuteczność. Jednocześnie, traktując jego postać jako jedno z ogniw w konsekwentnie realizowanej polityce wobec Palestyńczyków, powracam do wielokrotnie podejmowanego zagadnienia legitymizacji przemocy w izraelskim systemie władzy⁸.

FENOMEN NETANJAHU – WOKÓŁ POSTAWY PROWOJENNEJ

Pod koniec kwietnia 2023 r. – a więc jeszcze przed tragicznymi wydarzeniami Czarnej Soboty – Jacek Pawlicki opublikował w „Newsweek. Polska” artykuł o symptomatycznym tytule: *Fenomen Netanjahu*. „Dobrze, że Izraelczycy się obudzili, ale już jest chyba za

⁶ Na potrzeby niniejszego artykułu interesuje mnie uogólniony obraz, który wylaniał się z debaty publicznej – dlatego nie proponuję tutaj badań ilościowych i jakościowych poszczególnych tytułów prasowych, portali czy kont w mediach społecznościowych.

⁷ Stąd odwołuję się zwłaszcza do elektronicznych wydań prasy o lewicowym, centrolewicowym, liberalnym profilu czy też po prostu do mediów krytycznie nastawionych wobec prawnicowego rządu Izraela (dlatego spośród prasy izraelskiej pomijam np. centrowy „Jediot Ahronot”, centroprawicowy „Jisrael Ha-jom”, syjonistyczny „Makor Riszon” czy przeznaczoną szczególnie dla *charedim* „Hamodieg”), a spośród artykułów wybieram z większą uwagą tzw. *long reads* – teksty stanowiące pogłębioną analizę dziennikarską, uwzględniającą kontekst biograficzny (tu zwłaszcza portrety polityczne i reportaże polityczne).

⁸ Spośród ogromnej literatury na ten temat wymienię kilka znanych tytułów traktujących o systemowej przemocy: N. Gordon, *Israel's Occupation*, Berkeley 2008; E. Weizman, *Hollow Land: Israel's Architecture of Occupation*, London–New York 2007; I. Pappé, *The Ethnic Cleansing of Palestine*, Oxford 2006; J. Butler, *Frames of War: When Is Life Grievable?*, London–New York 2009.

*późno*⁹. Dziennikarz nie mógł oczywiście przewidzieć ataku Hamasu ani wojny w Strefie Gazy, ale po 7 października jego sformułowanie – w postaci pytania o *fenomen Netanjahu* – wydało się bardziej aktualne niż kiedykolwiek. Pawlicki przytoczył słowa znanego izraelskiego dziennikarza, Yossiego Melmana, według którego obecny premier jest typem politycznego narcyza, przekonanego o swojej wszechmocy i kreującego *mit* [o własnej – M.W.-B.] *niezbędności*. Pytanie o *fenomen Netanjahu*, w różnoraki sposób formułowane w przestrzeni medialnej i literaturze naukowej, jest w przeważającej mierze pytaniem o zjawisko negatywne.

W zachodniej i izraelskiej debacie publicznej, w tym zwłaszcza w krytycznych narracjach medialnych, można znaleźć co najmniej trzy główne kategorie, za pomocą których usiłuje się wyjaśnić negatywny *fenomen Netanjahu*. Liczni dziennikarze, analitycy i eksperci rozpoznają, po pierwsze, silną orientację na własny interes. Po drugie, tłumaczą decyzje i działania premiera, odwołując się do typu osobowości. I po trzecie, wyjaśniają postawę Netanjahu w kontekście ideologii – jego przekonań i świata wartości. Poniżej proponuję krótkie omówienie tych trzech dominujących w przestrzeni medialnej aspektów.

W ogólnej debacie publicznej silnie akcentowano tezę, zgodnie z którą orientacja Netanjahu na działania służące jego partykularnym interesom znajduje wyraz w prowadzeniu polityki wojennej, postrzeganej jako strategia odsuwania w czasie bądź unikania odpowiedzialności karnej w związku z postawionymi mu zarzutami korupcyjnymi, oszustwami i nadużyciem zaufania publicznego¹⁰. Agnieszka Zagner mówiła o powszechnym przekonaniu Izraelczyków, iż głównym celem premiera jest pozostanie u władzy¹¹. Jednocześnie kontynuacja wojny miała zabezpieczać interesy polityczne Netanjahu: chronić przed rozpadem koalicji współtworzonej z ultraprawicowymi partiami (Żydowską Siłą Itamara Ben-Gwira i Religijnym Syjonizmem Becalela Smotricza¹²), a także odsuwać perspektywę kolejnych wyborów i moment powołania komisji państwowej w celu zbadania okoliczności ataku Hamasu z 7 października¹³. Na łamach „Haarec” komentowano, iż powrót do działań wojennych z dnia 18 marca 2025 r.

⁹ J. Pawlicki, *Fenomen Netanjahu*. „Dobrze, że Izraelczycy się obudzili, ale już jest chyba za późno”, „Newsweek. Polska”, 29 IV 2023, [online] <https://www.newsweek.pl/swiat/zloty-bibi-w-ogrodzie-zla-reportaz-z-izraela/gxgn47e>, 9 IV 2025.

¹⁰ M. Wojnarowicz, *Oskarżenia wobec premiera Benjamina Netanjahu*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 22 XI 2019, [online] https://pism.pl/publikacje/Oskarzenia_wobec_premiera_Benjamina_Netanjahu_, 25 III 2025.

¹¹ *Raport o stanie świata*, 22 II 2025, [online] <https://raportostanieswiata.pl/odcinki/raport-o-stanie-swiata-22-lutego-2025/>, 19 III 2025.

¹² W odpowiedzi na pierwszą fazę porozumienia o zawieszeniu broni między Izraelem a Hamasem z dnia 19 stycznia 2025 r. Ben-Gwir odszedł z koalicji (i powrócił ze swoją partią wraz z ponownym rozpoczęciem działań wojennych), natomiast Smotricz groził odejściem w momencie przejścia do drugiej fazy porozumienia. Spór wywoływała obecność szefa Szin Betu. מוחטב וידל עיגי אלש מייא יירטומס. „לגיפיש הענ 2025 לירפאב 15”, „צראה”, 15 IV 2025, [online] <https://www.haaretz.co.il/news/politics/2025-04-15/ty-article/.premium/00000196-3ab7-daed-a3d7-7ebfc6f30000>, 15 IV 2025.

¹³ O niezgodzie na powołanie komisji i siłowym wyprowadzeniu rodzin zakładników z Knesetu mówił Marek Matusiak. *Raport na dziś*, 5 III 2025, <https://raportostanieswiata.pl/odcinki/raport-na-dzis-5-marca-2025/>, 20 III 2025.

stanowi swojego rodzaju *polisę ubezpieczeniową* rządu Netanjahu: przerwanie rozejmu umożliwiło m.in. powrót Ben-Gwira do koalicji, co w bliskiej przyszłości miałyby pozwolić na uchwalenie budżetu i tym samym przetrwanie koalicji¹⁴.

W narracjach medialnych podkreślano również dramatyczny wymiar orientacji na własne cele, odzwierciedlający ogromne napięcie między sprzecznymi interesami narodu i lidera rządu, czego przykładem były choćby masowe protesty antywojenne: decyzyja o wznowieniu ofensywy na Strefę Gazy, po dwumiesięcznym rozejmie, spotkała się z ogromnym sprzeciwem społecznym, motywowanym m.in. obawą przed zaprzepaszczaniem ostatniej szansy na uwolnienie przetrzymywanych przez Hamas zakładników. Nierzadko wskazywano też na towarzyszące premierowi poczucie desperacji i lęku. Jak komentował „The Spiegel International”, desperacja izraelskiego szefa rządu była tak ogromna, że *oddął Izrael w ręce osadników i rasistów*¹⁵. W tym kontekście można mówić o typowo klientelistycznej postawie Netanjahu, który przedkładał interesy osadników żydowskich ponad inne potrzeby społeczne w zamian za ich poparcie polityczne, tworząc dla nich swoiste *państwo opiekuńcze* na Zachodnim Brzegu¹⁶. W „The Times of Israel” Avigdor Liberman, dawny sojusznik, zarzucił premierowi brak strategii, upolitycznienie działań wojennych i *kierowanie się własnym ego kosztem interesu narodowego*¹⁷. Jak możemy się przekonać, omówiona tu pełna dramatyzmu i nacechowana skrajną determinacją strategia politycznego (i osobistego zarazem) przetrwania manifestuje się w postaci uporczywej kontynuacji wojny i otwierania kolejnych frontów. Netanjahu jest *premierem wojennym, liderem na czasy wojenne* – komentował Marek Magierowski, były ambasador w Izraelu¹⁸.

Negatywny *fenomen Netanjahu* wyjaśnia się także próbą zrozumienia i opisu typu osobowości: swoistego ego, narcyzmu politycznego, a nawet geniuszu. W „Polityce” zwracano uwagę, że amerykański tygodnik „Time” dwukrotnie zamieścił zdjęcie premiera, drugi raz – z podpisem *King Bibi*¹⁹. Cytowany w polskim tygodniku izraelski

¹⁴ S. Peretz, *How Is It Possible for Israel to Follow Netanyahu Back Into War?*, „Haaretz”, 20 III 2025, [online] <https://www.haaretz.com/opinion/2025-03-20/ty-article-opinion/.premium/how-is-it-possible-for-israel-to-follow-netanyahu-back-into-war/00000195-afa9-debb-a5b5-affb2f200000>, 20 III 2025.

¹⁵ J. von Mittelstaedt, Th. Schröder, *How the Self-Styled Savior of Israel is Leading His Country into Ruin*, „The Spiegel International”, 4 XII 2024, [online] <https://www.spiegel.de/international/world/the-netanyahu-system-how-the-israeli-prime-minister-is-leading-his-country-into-the-abyss-a-97a68da1-e3cf-443d-a8b5-0684723ca0b6>, 15 I 2025 [tłumaczenia cytatów obcojęzycznych w tekście pochodzą od autorki].

¹⁶ J.M. Rogenhofer, A. Panievsky, *Antidemocratic Populism in Power: Comparing Erdoğan's Turkey with Modi's India and Netanyahu's Israel*, „Democratization” 2020, vol. 27, no. 8, s. 1394-1412.

¹⁷ S. Sokol, *‘He Has No Strategy’: Liberman Says PM Placing Ego above National Interest*, „The Times of Israel”, 11 XI 2024, [online] <https://www.timesofisrael.com/he-has-no-strategy-liberman-says-pm-placing-ego-above-national-interest/>, 15 I 2025.

¹⁸ *Raport o stanie świata*, 15 II 2025, [online] <https://raportostanieswiata.pl/odcinki/raport-o-stanie-swiata-15-lutego-2025>, 25 III 2025.

¹⁹ To także tytuł filmu dokumentalnego Dana Shadura z 2018 r.: *King Bibi. The Life and Performances of Benjamin Netanyahu*.

psycholog społeczny, Daniel Bar-Tal, komentował: *Netanjahu uważa się za skrzyżowanie Mojżesza i Churchilla. Sądzi, iż naród żydowski powinien mu być wdzięczny, że jest jego przywódcą*²⁰. Opisując podziw otaczający Netanjahu – tłumy skandujące *Bibi, król Izraela*, zwolenników nazywających go *czarodziejem, geniuszem czy posłańcem Boga* – Gershon Shafir i Şevin Gülfir Sağnıç rozpoznali przejawy monarchicznego stylu i charakterystyczny dla autorytaryzmu kult jednostki²¹. Poświadczeniem funkcjonowania tej idealistycznej narracji jest jej ostra krytyka w przestrzeni publicznej przez stronę przeciwną. Za wyraz politycznego zaangażowania należy uznać np. złoty pomnik Netanjahu, który stanął w Tel Awiwie w 2016 r. jako prowokacja artystyczna – celem jego twórcy, Itay’a Zalaita, było zachęcenie ludzi do obalenia statuetki²². Co ciekawe jednak, w krytycznych wypowiedziach publicystycznych i eksperckich często doceniano *geniusz polityczny* obecnego premiera: w rozmowie dla *Raportu o stanie świata* dziennikarz Łukasz Wójcik tłumaczył rosnącą popularność Netanjahu jego skutecznością w osiąganiu celów, w tym zabójstwa przywódców Hamasu i Hezbollahu po 7 października. *Ludzie gromadzą się wokół zwycięzców* – komentował Wójcik²³. Ponadto w niezliczonej ilości artykułów opisywano narcystyczny typ osobowości cechujący Netanjahu: bywał on zestawiany z Elonem Muskiem, z którym dzieli *dumne poczucie własnej wartości*²⁴; sam nazywał się Zbawicielem narodu i Bożym Posłańcem²⁵; uważał, że jest jedyną kompetentną osobą, by sprawować funkcję premiera²⁶. O narcystycznym fanatyzmie pisała Al Jazeera²⁷. Te liczne narracje medialne korespondują z wnioskami przedstawionymi w literaturze psychologicznej. Na narcystyczny typ osobowości Netanjahu składają się m.in. takie cechy jak: skłonność do megalomanii, ogromna ambicja, nieumiejętność przyznania się do porażki i wzięcia odpowiedzialności, brak zasad etycznych w życiu politycznym i osobistym, silne zdolności przywódcze, agresywny styl

²⁰ A. Zagner, *Premier strachu. Benjamin Netanjahu, przywódca Izraela na cenzurowanym*, „Polityka”, 12 VIII 2024, [online] <https://www.polityka.pl/pomocnikhistoryczny/2266397,1,premier-strachu-benjamin-netanjahu-przywodca-izraela-na-cenzurowanym.read>, 25 III 2025.

²¹ G. Shafir, Ş.G. Sağnıç, *Politics of Hope and Populist Backlash: Kurds in Turkey and Palestinians in Israel*, „British Journal of Middle Eastern Studies” 2024, vol. 51, no. 4, s. 742.

²² J. Pawlicki, *Fenomen Netanjahu...*

²³ *Raport na dziś*, 2 X 2025, [online] <https://raportostanieswiata.pl/odcinki/raport-na-dzis-2-pazdzienika-2024>, 25 III 2025.

²⁴ B. McDonagh, *Netanyahu and Musk Are Different Types of Narcissists, Both Foolish and Bad for the World*, „The Journal”, 19 X 2024, [online] <https://www.thejournal.ie/readme/musk-and-netanyahu-6517628-Oct2024/>, 25 III 2025.

²⁵ U. Misgav, *Narcissistic Netanyahu Casts Himself as God’s Messenger and Israel’s Savior*, „Haaretz”, 27 VI 2024, [online] <https://www.haaretz.com/opinion/2024-06-27/ty-article-opinion/.premium/narcissistic-netanyahu-casts-himself-as-gods-messenger-and-israels-savior/00000190-55e8-de5e-abd0-ffa875d0000>, 25 III 2025.

²⁶ P. Mirbach, *Netanyahu’s Narcissism and the Messiah Complex*, „The Times of Israel”, 10 X 2022, [online] <https://blogs.timesofisrael.com/netanyahus-narcissism-and-the-messiah-complex>, 26 III 2025; Y. Melman, *Netanyahu’s Narcissism*, „The Jerusalem Post”, 29 III 2019, [online] <https://www.jpost.com/Jerusalem-Report/Netanyahus-narcissism-584857>, 26 III 2025.

²⁷ M. Bishara, *Is Netanyahu Good for the Palestinians?*, „Al Jazeera”, 27 VII 2023, [online] <https://www.aljazeera.com/opinions/2023/7/27/is-netanyahu-good-for-the-palestinians>, 26 III 2025.

komunikacji – by wymienić te najważniejsze²⁸. Ten psychologiczny profil mieści w sobie omówioną wcześniej cechę, silną orientację na własny interes, tworząc w ten sposób spójny portret człowieka, którego podstawowym rysem – i ważnym dla naszych rozważań – jest nieelastyczność, niezdolność do zmiany, a w bliskiej przyszłości prawdopodobieństwo wzmocnienia niektórych negatywnych cech²⁹.

Trzecim aspektem, nierozzerwalnie związanym z poprzednimi elementami składającymi się na negatywny *fenomen Netanjahu*, jest próba analizy ideologicznych przekonań w świetle wydarzeń z 7 października i następującej wojny w Strefie Gazy. W dyskursie publicznym funkcjonują narracje rekonstruuujące *źródło ideowej formacji*, np. opowieść o politycznych aspiracjach ojca, Bencyjona Netanjahu – zwolennika rewizjonistycznego syjonizmu Ze'ewa Żabotyńskiego, który propagował *kult siły, narodowej dumy i czynu zbrojnego* oraz *polityczną walkę o wielki Izrael*³⁰. O ponurej, katastroficznej wizji premiera pisał „The Guardian”: *Netanjahu nie jest konwencjonalnym ideologiem. Jego sprzeciw wobec rozwiązania dwupaństwowego nie wynika z mesjanistycznych przekonań czy biblijnych inspiracji. Choć wielu jego zwolenników to religijni tradycjonalści, on sam jest zdecydowanie świecki i nie przestrzega nawet koszerności*. Jego światopogląd kształtuje *głęboki pesymizm*, a także przekonanie, że okupacja jest środkiem, dzięki któremu państwo palestyńskie nie może przekształcić się w islamskie państwo terrorystyczne³¹. Dlatego też Netanjahu nieustannie faworyzował odpowiedź militarną jako wybór najskuteczniejszego instrumentu politycznego. Za dobitną tego ilustrację można uznać wypowiedź Łukasza Fyderka, często wypowiadającego się we wspomnianym już *Raportcie o stanie świata*. Na pytanie redaktora Dariusza Rosiaka – *Dlaczego Netanjahu wznowił działania wojenne w Gazie?* – Fyderek odpowiedział: *Bo mógł*. Następujące wyjaśnienia – o tym, że nie ma istotnych graczy międzynarodowych, którzy mogliby powstrzymać decyzję o wznowieniu działań, czy o tym, że *Netanjahu postąpił zgodnie ze swoim interesem politycznym*³² – potwierdzają, iż wybór narzędzi militarnych jest coraz bardziej „naturalnym”, wręcz oczywistym wyborem.

²⁸ Sh. Kimhi, *The Psychological Profile of Benjamin Netanyahu Using Behavior Analysis*, [w:] *Profiling Political Leaders: Cross-Cultural Studies of Personality and Behavior*, red O. Feldman, L.O. Valenty, Connecticut 2001, s. 149-164. Korzystałam z wersji dostępnej online: Sh. Kimhi, *The Psychological Profile of Benjamin Netanyahu Using Behavior Analysis*, [online] https://www.al-monitor.com/sites/default/files/documents/2016/kimhi_personality_article_netanyahu_israel.pdf, 20 III 2025, s. 202-224. O psychologicznym rysie i przekonaniach ideologicznych zob. też Y.S. Aronoff, *Benjamin Netanyahu: Battling the World*, [w:] tegoż, *The Political Psychology of Israeli Prime Ministers: When Hard-Liners Opt for Peace*, Cambridge 2014, s. 43-77.

²⁹ *Tamże*, s. 220-221.

³⁰ M. Matusiak, *Izrael to ja: ego i ideologia to klucz do Beniamina Netanjahu*, „Tygodnik Powszechny”, 3 XII 2024, [online] https://www.tygodnikpowszechny.pl/izrael-ja-ego-i-ideologia-klucz-do-beniamina-netanjahu-189095?check_logged_in=1, 26 III 2024.

³¹ J. Leifer, *The Netanyahu Doctrine: How Israel's Longest-Serving Leader Reshaped the Country in His Image*, „The Guardian”, 21 XI 2023, [online] <https://www.theguardian.com/world/2023/nov/21/the-netanyahu-doctrine-how-israels-longest-serving-leader-reshaped-the-country-in-his-image>, 26 III 2025.

³² *Raport o stanie świata*, 22 III 2025, [online] <https://raportostanieswiata.pl/odcinki/raport-o-stanie-swiata-22-marca-2025/>, 9 IV 2025.

Zauważmy, że z tej krótkiej rekonstrukcji obecnych w przestrzeni publicznej różnych głosów wyłonił się spójny obraz: debata wokół negatywnego *fenomenu Netanjahu* opierała się na rozpoznaniu typu osobowości i opisanie rysu ideologicznego. Co kluczowe, wszystkie trzy omówione elementy determinowały postawę prowojenną Netanjahu: orientacja na interes własny umożliwiła ucieczkę przed prawem i przetrwanie polityczne w okolicznościach trwania wojny, natomiast narcystyczny rys osobowości i pesymistyczno-katastroficzny światopogląd podpowiadały, że niemal nie do pomyślenia był jakikolwiek (pozytywny) zwrot w polityce wojennej. W następnej części proponuję rozszerzyć ten opis, zapytując o rolę, jaką odgrywała strategia populistyczna Netanjahu i jego rządu w kształtowaniu rzeczywistości politycznej Izraela po 7 października. Ponownie interesuje mnie przede wszystkim wpływ tej strategii na promowanie działań opartych na przemocy.

POPULIZM I LEGITYMIZACJA PRZEMOCY

W literaturze naukowej istnieje duża rozbieżność w definiowaniu pojęcia populizmu³³, choć można zauważyć zasadniczą powtarzalność jego rozróżnianych typów: jako ideologii, dyskursu i strategii, czasem też mówi się o populizmie jako stylu i rodzaju mobilizacji. Za Michaeliem Freedem często definiuje się populizm jako *ideologię o wąskim rdzeniu (thin-centred ideology)*³⁴, tzn. koncepcję charakteryzującą się *brakiem wyczerpującej wizji rzeczywistości, obejmującej jej różne obszary, lecz tylko bardzo ogólnym rdzeniem ideowym*. Za Benem Stanleyem Marcin Polakowski wymienia kluczowe elementy tak rozumianej ideologii: to rozróżnienie na pozytywnie wartościowany *lud* i negatywnie postrzegane *elity*, istnienie antagonistycznej relacji między ludem i elitą, a także przekonanie o suwerenności ludu³⁵. Populizm rozumiany jako strategia polityczna wiąże się z metodami zdobywania, utrzymywania i wykonywania władzy, często zatem opiera się na wykorzystywaniu retoryki populistycznej w celu pozyskania poparcia³⁶. Z kolei w dyskursywnym ujęciu populizmu wykracza się poza strategię, bo równie ważny jest język, rozumiany nie tylko *jako narzędzie służące zdobyciu władzy, lecz sposób konstruowania określonych tożsamości, interpretacji sytuacji politycznej*³⁷.

Populizm, który charakteryzuje sposób sprawowania władzy przez Benjamina Netanjahu, jest różnorodnie ujmowany i wnikliwie analizowany w literaturze przed-

³³ W sposób wyczerpujący, w ujęciu historycznym i współczesnym, problemy definicyjne terminu „populizm” omawia Joanna Cichecka. J. Cichecka, *Populizm – niejednoznaczny fenomen. Zestawienie perspektyw teoretycznych*, „Politeja” 2018, nr 4, s. 5-19.

³⁴ M. Freedem, *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Oxford 1996, s. 486.

³⁵ B. Stanley, *The Thin Ideology of Populism*, „Journal of Political Ideologies” 2008, vol. 13, s. 102, [za:] M. Polakowski, *Populizm jako krytyka idei i praktyki współczesnej reprezentacji politycznej. Prolegomena*, „Polityka i Społeczeństwo” 2023, nr 4, s. 363.

³⁶ A. Lipiński, *W poszukiwaniu ontologii populizmu – dylematy definicyjne*, „Przegląd Politologiczny” 2020, nr 1, s. 135-136.

³⁷ M. Polakowski, *Populizm jako krytyka idei...*, s. 365.

miotowej. Korzystając z narzędzi analizy dyskursu, José Osuna i Guy Burton zestawili przemówienia Netanjahu i Mahmouda Abbasa na Zgromadzeniu Ogólnym ONZ w latach 2010-2019, rozpoznając w ten sposób typowe dla języka populistycznego elementy: antyelityzm, *ludocentryzm* (*people-centrism*), moralizm, a także manicheizm – umożliwiające posługiwanie się mocno wyidealizowaną i moralnie nacechowaną opozycją *ludu* i *innego*³⁸. Ujawnianie i opis populistycznych metod stosowanych przez koalicyjny rząd Netanjahu należały niemal do stałego repertuaru krytycznego dziennikarstwa, również po 7 października. W debacie politycznej szczególnie obecna wydawała się praktyka etykietowania, oddzielająca *lud* od *innego*, *prawych* od *zdrajców*: jak zauważył ironicznie Yoana Gonen, to na *przebiegłych urzędników i brudne elity* można by rzucić odpowiedzialność za niepowodzenia³⁹. Dziennikarz „Haarec” pisał też o unikowej taktyce *whataboutism*, tj. odwracaniu uwagi od kluczowego (często kontrowersyjnego) problemu i zajmowanie się tematem pozornie związanym z meritum – Gonen krytykował fakt, że ważną, choć niezwykle sporną debatę na temat służby wojskowej społeczności *charedim* nieoczekiwanie zastąpiono argumentem-pytniem *but what about the Arabs?*⁴⁰. Nierzadko też pravicowi politycy oskarżali o populizm stronę przeciwną: jak odnotował „The Jerusalem Post”, minister finansów Becael Smotricz skierował ten zarzut wobec niesprzyjającej mu opozycji, domagającej się zakończenia wojny i uwolnienia zakładników przetrzymywanych w Strefie Gazy⁴¹. Tak rozumiana retoryka populistyczna wzmacniała interesy jednej strony sceny politycznej, w tym wypadku koalicyjnego rządu Netanjahu – funkcjonującego w narracjach medialnych obok innych państw, które *zalała fala nacjonalistycznego populizmu* (Izrael pojawił się tu obok Ameryki, Indii i Turcji)⁴². Kiedy w lutym 2025 r. partia Netanjahu dołączyła w roli obserwatora do eurosceptycznego sojuszu Patrioci dla Europy⁴³, dyrektorka programu stosunków izraelsko-europejskich w Instytucie Mitvim, Maya Sion-Tzidkiyah, uznała decyzję Likudu za

³⁸ J.J.O. Osuna, G. Burton, *Populism at the UN: Comparing Netanyahu's and Abbas's Speeches, 2010-19*, „British Journal of Middle Eastern Studies” 2024, vol. 52, no. 3, s. 1-24.

³⁹ Y. Gonen, *Like Every Populist Government, Israel's Evades Responsibility by Denying Reality*, „Haaretz”, 23 VI 2024, [online] <https://www.haaretz.com/opinion/2024-06-23/ty-article-opinion/.premium/like-every-populist-government-israels-evades-responsibility-by-denying-reality/00000190-410d-d91c-abba-ef1db4270000>, 19 III 2025.

⁴⁰ *Tamże*.

⁴¹ Jerusalem Post Staff, *Netanyahu Doubles Down on War Policy, Trump's Gaza Plan in Speech to Knesset*, „The Jerusalem Post”, 10 II 2025, [online] <https://www.jpost.com/israel-news/article-841497>, 19 III 2025.

⁴² A. Benn, *Trump and Netanyahu Herald the End of History, but in Reverse*, „Haaretz”, 4 III 2025, [online] <https://www.haaretz.com/opinion/2025-03-04/ty-article-opinion/.premium/trump-and-netanyahu-herald-the-end-of-history-but-in-reverse/00000195-5dbc-dac6-a997-dffd265d0000>, 19 III 2025.

⁴³ Grupa w Parlamencie Europejskim zrzeszająca ultraprawicowe, nacjonalistyczne partie. Zob. A. Sa-decki, *Patrioci dla Europy: radykalna prawica pod egidą Orbána*, Ośrodek Studiów Wschodnich, [online] <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2024-07-23/patrioci-dla-europy-radykalna-prawica-pod-egida-orbana>, 19 III 2025.

*ostateczny dowód na to, że nie jest on już partią liberalną, ale integralną częścią skrajnej, nieliberalnej populistycznej prawicy*⁴⁴.

Według Osuny i Burtona wprzęgnięcie we współczesną populistyczną retorykę kategorii etnicznych i religijnych odgrywa główną rolę w budowaniu homogenicznej tożsamości izraelskiej. Przyjrzyjmy się bliżej kategorii etnicznej i przypomnijmy rozpowszechnione przez Orena Yiftachela pojęcie etnokracji, rozumiane przez izraelskiego badacza jako typ reżimu, który opiera się nie na zasadzie równościowej *demos*, lecz na wykluczającej kategorię *ethnos*⁴⁵. Za dobry przykład praktyki etnokratycznej można uznać ustawę o *państwie narodu żydowskiego* z 2018 r., osłabiającą pozycję i prawa mniejszości palestyńskiej poprzez m.in. odebranie językowi arabskiemu statusu języka oficjalnego czy wsparcie państwa dla osadnictwa żydowskiego na terenach spornych⁴⁶. Jak sądzę, etnokratycznym można nazwać kontrowersyjny, marketingowy projekt *Riwieri Bliskiego Wschodu* Donalda Trumpa, przedstawiony na początku 2025 r. jako część planu pokojowego opartego na wysiedleniu Palestyńczyków ze Strefy Gazy. Również Rogenhofer i Panievsky za jeden z głównych aspektów populizmu uznali politykę skupioną na wykorzystywaniu napięć etniczno-religijnych⁴⁷. W polityce tożsamościowej kluczowe jest łączenie kategorii narodu i religii zgodnie z przekonaniem, iż *żydowskość* odnosi się zarówno do religii, jak i narodu czy etniczności. W ten sposób naród staje się kategorią ekskluzywną nie tylko wobec Palestyńczyków muzułmanów, ale i wobec przedstawicieli świeckiej i/lub propalestyńskiej lewicy, organizacji pozarządowych, krytycznych mediów – delegalizowanych jako *auto-antysemici*, kolaboranci, wrogowie państwa żydowskiego⁴⁸. Po 7 października przedstawiciele tzw. izraelskiej lewicy byli nieustannie oskarżani o sprowokowanie ataku Hamasu⁴⁹, a kategoria *prawdziwego Żyda* (*the right kind of Jew*) stała się podstawą dla ekstremistycznej organizacji syjonistycznej Betar do skierowania prośby do administracji amerykańskiej, by Żydom o poglądach antysyjonistycznych zabronić wjazdu do Izraela⁵⁰.

⁴⁴ D. Issacharoff, *Israel's Lost Taboo: How Netanyahu's Party Is Officially Embracing Europe's Far-right Extremists*, „Haaretz”, 17 III 2025, [online] <https://www.haaretz.com/israel-news/2025-03-17/ty-article-magazine/.premium/israels-lost-taboo-how-netanyahus-party-is-embracing-europes-far-right-extremists/00000195-9e70-d865-ad95-9f7df0170000>, 19 III 2025.

⁴⁵ O. Yiftachel, *Ethnocracy: Land and Identity Politics in Israel/Palestine*, Philadelphia 2006.

⁴⁶ M. Wojnarowicz, *Znaczenie izraelskiej ustawy o „państwie narodu żydowskiego”*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 31 VII 2018, [online] https://www.pism.pl/publikacje/Znaczenie_izraelskiej_ustawy_o_panstwie_narodu_zydowskiego, 20 III 2025.

⁴⁷ Pozostałe dwa aspekty to podejście do neoliberalnej polityki gospodarczej i zakres ograniczania i/lub oczerniania niezależnych mediów informacyjnych. Zob. J.M. Rogenhofer, A. Panievsky, *Antidemocratic Populism in Power...*, s. 1396.

⁴⁸ *Tamże*, s. 1402-1403.

⁴⁹ Piszę o tym w artykule pt. *Na rozdrożu. Kryzys izraelskiej lewicy po 7 października 2023 roku*, [w:] *Usty tuowania. Praktyki autorefleksji w XX- i XXI-wiecznym dyskursie humanistycznym w kontekście badań postzależnościowych*, red. E. Kledzik, M. Zduniak, Kraków 2025, s. 275-290.

⁵⁰ E. Tamkin, *Is This Extremist Zionist Group Trying to Protect Israel – or Just Punish Left-wing Jews?*, „The Forward”, 8 IV 2025, [online] <https://forward.com/opinion/710932/zionist-extremists-betar-israel-left-wing-jews/>, 9 IV 2025.

To m.in. polityka etniczna, wykorzystywana jako element strategii populistycznej, pozwoliła Osunie i Burtonowi zestawić izraelskiego premiera z tureckim prezydentem. Badacze zauważyli, że różnorako definiowane praktyki populistyczne odgrywały odmienną rolę w różnych momentach historii na Bliskim Wschodzie. Początkowo populizm stanowił rodzaj projektu politycznego o charakterze transformacyjnym, którego główną rolą było umożliwienie włączenia do systemu politycznego grup dotąd wykluczonych (za przykłady służy polityka Rezy Szacha w Iranie czy Gamala Nase-ra w Egipcie). W ostatnim czasie dominuje jednak populizm rozumiany jako strategia polityczna, ułatwiająca zdobycie i utrzymanie władzy – dzieje się tak i w Turcji pod rządami Recepta Tayyipa Erdoğan, i w Izraelu pod rządami Netanjahu właśnie. Także wspominani Shafir i Sağnıç, definiując populizm jako strategię opartą na *wzniesaniu emocji (mobilizing passions)* w celu podziału społeczeństwa na dwie homogeniczne grupy (lud i elitę), postawili tezę o podobieństwie izraelskiej i tureckiej kultury politycznej – głęboko przesiąkniętych tendencjami populistycznymi i, co ważniejsze, również aspiracjami autorytarnymi. W swojej porównawczej analizie autorzy zebrali argumenty świadczące o tym, iż Erdoğan i Netanjahu *przejęli praktyki z autorytarnego zestawu narzędzi w celu udaremnienia oporu zagrażającego ich władzy*⁵¹. Shafir i Sağnıç zauważyli, iż to właśnie zakorzeniony w *ethnosie* populizm wzmacnia autorytarne aspiracje przywódców. Tym samym, jak argumentowali, zwrot autorytarny Netanjahu ma charakter antypalestyńskiego, antylewicowego populizmu, którego celem jest przedłużenie stanu okupacji poprzez liczne mechanizmy kontroli i procedury prawne. Podobny zwrot populistyczno-autorytarny dostrzegli Rogenhofer i Panievsky, analizując demokracje funkcjonujące w tzw. trudnych regionach – w Indiach, Turcji i Izraelu. Wszystkie trzy państwa są nieustannie narażone na konflikty społeczne, religijne i etniczne, wszystkie doświadczają tzw. *trzeciej fali autokratyzacji* i wreszcie wszystkie znajdują się na różnych etapach przechodzenia od słabej demokracji do jawnego autorytaryzmu⁵².

Do mechanizmów społecznej kontroli, które Shafir i Sağnıç zidentyfikowali jako przejawy szczególnie autorytarnych praktyk, należy zaliczyć tłumienie sprzeciwu wobec władzy politycznej. Po wydarzeniach z 7 października można mówić już nie tylko o tłumieniu protestów wymierzonych w rządy Netanjahu⁵³, lecz także o ograniczaniu krytyki wobec prowadzonej przez niego polityki wojennej. W tym kontekście warto przywołać kontrowersyjne incydenty z listopada 2023 r., kiedy to odnotowano liczne

⁵¹ G. Shafir, Ş.G. Sağnıç, *Politics of Hope and Populist Backlash...*, s. 742. Tę siłę oporu reprezentowały partie opozycyjne, obydwie wspierające mniejszości: prokurdyjska Ludowa Partia Demokratyczna w Turcji i propalestyńska Wspólna Lista w Izraelu.

⁵² J.M. Rogenhofer, A. Panievsky, *Antidemocratic Populism in Power...*, s. 1394-1396.

⁵³ W relacjach medialnych już w kontekście licznych protestów w 2023 r. pojawiały się porównania do autorytarnej Turcji. Zob. np. L. Fishman, *Is Israel Already Turning Into Authoritarian Erdogan's Turkey?*, „Haaretz”, 23 I 2023, [online] <https://www.haaretz.com/israel-news/2023-01-23/ty-article-opinion/.premium/is-israel-already-turning-into-erdogans-turkey/00000185-ddc0-d294-adaf-ddeaa6e50000>, 19 III 2025. O różnych analogiach nt. kryzysu demokracji w dyskursie medialnym, zwłaszcza sytuacji polskiej i izraelskiej, zob. M. Wielewska-Baka, T. Besta, *Nawiązania do polskiego kryzysu demokracji w izraelskich mediach (wokół pytań o wspólne doświadczenia i wzajemne wyobrażenia)*, „Polityka i Społeczeństwo” 2024, t. 22, nr 2, s. 283-298.

przypadki nielegalnych zatrzymań arabskich obywateli Izraela pod zarzutem rzeczywistego bądź domniemanego podżegania do przemocy, utożsamiania się z Hamasem lub wspierania terroryzmu za pośrednictwem mediów społecznościowych⁵⁴. Jak mówił wówczas komisarz policji Kobi Shabtai: *Osoby, które nie identyfikują się z Gazą, mogą zostać eskortowane tam autobusami*⁵⁵. Głośno było również o tłumieniu protestów w Hajfie, na których wyrażano sprzeciw wobec kontynuacji wojny w Gazie⁵⁶.

W dyskursie publicznym po 7 października analogie między sytuacją polityczną w Izraelu a realiami tureckimi stały się niemal automatyczne. W marcu 2025 r. protesty obywateli Izraela przeciwko odwołaniu szefa Szin Betu zbiegły się w czasie z demonstracjami w Turcji, wywołanymi aresztowaniem opozycyjnego wobec Erdoğan burmistrza Stambułu, Ekrema İmamoğlu. Zarówno w Turcji, jak i w Izraelu interwencje służb porządkowych przybrały formę użycia przemocy: media donosiły o zastosowaniu pałek i gazu łzawiącego przez turecką policję⁵⁷, jak również o brutalnych działaniach izraelskich sił bezpieczeństwa⁵⁸. Zbieżność tych wydarzeń nie pozostała niezauważona przez krytycznych dziennikarzy, którzy śledzili podobieństwa pomiędzy autorytarną Turcją a zmierzającym w tym kierunku Izraelem. Jak odnotował dziennikarz „Haarec”: mimo ogromnych różnic między tureckim reżimem i o wiele bardziej demokratycznym Izraelem, w czasie rządów Erdoğan i Netanjahu *oba kraje pogrążyły się w fatalnej walce o utrzymanie mechanizmów kontroli i równowagi, mających powstrzymać rządy*⁵⁹. Już w 2019 r. – a więc na kilka lat przed historycznym zrywem izraelskiego społeczeństwa przeciw zmianie reformy sądowniczej w 2023 r. – cytowany przez portal „The Times of Israel” harwardzki politolog Yascha Mounk przestrzegał przed zmierzającym w kierunku autorytaryzmu populizmem Netanjahu⁶⁰. Na łamach „Haarec” krytyce

⁵⁴ H. Glazer, I. Mashich, ‘Systematic Witch Hunt:’ *What Persecution of Arab-Israelis Looks Like Amid Gaza War*, „Haaretz”, 2 XI 2023, [online] <https://www.haaretz.com/israel-news/2023-11-02/ty-article-magazine/.highlight/systematic-witch-hunt-what-persecution-of-israeli-arabs-looks-like-amid-gaza-war/0000018b-90db-db7e-af9b-fbdb254e0000>, 16 III 2025.

⁵⁵ *Tamże*.

⁵⁶ R. Shimoni, D.H. Yahia, A. Hashmonai, *Israel Police Commissioner: ‘Those Who Identify With Gaza Can Be Escorted There on Buses’*, „Haaretz” 19 X 2023, [online] <https://www.haaretz.com/israel-news/2023-10-19/ty-article/.premium/israel-police-commissioner-those-who-identify-with-gaza-can-be-escorted-there-on-buses/0000018b-4735-df22-a5eb-4f7dca0c0000>, 16 III 2025.

⁵⁷ *W Turcji wybuchają protesty. W Stambule wprowadzono zakaz zgromadzeń*, Bankier.pl, 19 III 2025, [online] <https://www.bankier.pl/wiadomosc/W-Turcji-wybuchaja-protesty-W-Stambule-wprowadzono-zakaz-zgromadzen-8910602.html>, 20 III 2025.

⁵⁸ O przemocy policji w czasie antywojennych protestów z tego okresu informował np. Business Insider za „Haaretz”: *Masowe protesty w Tel Awiwie. Tłumy nie chcą wojny i Netanjahu*, Business Insider, 19 III 2025, [online] <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/tel-awiw-tysiace-protestuja-przeciw-decyzji-netanjahu-w-sprawie-gazy/jsl1rvk>, 20 III 2025.

⁵⁹ A. Tibon, *Protesters Are in the Streets to Stop Netanyahu’s Israel Becoming Like Erdogan’s Turkey*, „Haaretz” 19 III 2025, [online] <https://www.haaretz.com/israel-news/2025-03-19/ty-article/.premium/protesters-are-in-the-streets-to-stop-netanyahus-israel-becoming-like-erdogans-turkey/00000195-ac55-d860-a1bf-eff5b0110000>, 20 III 2025.

⁶⁰ S. Weinglass, *Israel’s Coalition System Is Crucial Check on Netanyahu’s Populism, Expert Says*, „The Times of Israel”, 5 III 2019, [online] <https://www.timesofisrael.com/israels-coalition-system-is->

w kontekście tendencji autorytarnych poddano m.in. prace izraelskiej Komisji Edukacji, która opracowywała projekt ustawy umożliwiającej natychmiastowe zwalnianie wykładowców akademickich oskarżonych o podżeganie do przemocy lub wspieranie terroryzmu. Kontrowersje wzbudził fakt, iż definicja podżegania miała pozostawać w gestii arbitralnej interpretacji samej Komisji⁶¹.

Jak wynika z obserwacji, kontynuowane również po 7 października strategie populistyczne – stosowane z jednej strony przez premiera Netanjahu, z drugiej – przez jego koalicjantów – stanowią przejaw głębszych przemian o charakterze systemowym. Liczne porównania obecne zarówno w debacie publicznej, jak i w literaturze przedmiotu, zestawiające Izrael z państwami o wyraźnym nacjonalistycznym profilu, w szczególności z autorytarnym reżimem tureckim, umożliwiając umiejscowienie Izraela wśród państw zmierzających w kierunku coraz bardziej autokratycznych form sprawowania władzy. Dodatkowo, etniczny czy, używając określenia Yiftachela, etnokratyczny charakter populizmu wzmacnia dominację żydowskiej większości. Przemoc staje się tym samym nie tylko narzędziem władzy, ale także narzędziem jej zwolenników. Dobitym tego przykładem jest polityka rządowa wobec osadników żydowskich, m.in. liczne fundusze wspierające rozwój osiedli na Zachodnim Brzegu czy kierowane tam jednostki wojskowe w celu zapewnienia bezpieczeństwa żydowskim mieszkańcom. Po wydarzeniach Czarnej Soboty obserwowano stale rosnące natężenie przemocy pośród ruchów osadniczych⁶².

W pierwszej części artykułu starałam się ukazać, które elementy – przewijające się w debacie publicznej i literaturze przedmiotowej – wzmacniały prowojenną postawę Netanjahu. Były to: orientacja na własny interes, narcystyczny rys osobowości oraz komponent ideologiczny. Postawie tej, ukierunkowanej na konfrontację z realnym lub wyobrażonym wrogiem, towarzyszyły strategie populistyczne, głęboko osadzone w perspektywie etnocentrycznej oraz powiązane z praktykami o charakterze autorytarnym. Jak wynika z obserwacji, strategie te konsekwentnie legitymizowały stosowanie przemocy – zarówno ze strony aparatu państwowego, jak i wspierających go aktorów społecznych. Jak zauważyli Osuna i Burton, populizm o cechach autorytarnych stanowi poważne zagrożenie dla polityki bliskowschodniej, przyczyniając się do intensyfikacji

crucial-check-on-netanyahus-populism-expert-says/, 19 III 2025. Stawiając izraelskiego premiera obok Donalda Trumpa, Nigela Farage'a czy Marine Le Pen, badacz zwracał uwagę na dwuetapowe, oparte na emocjach działania wymienionych polityków: na etapie wyborów mobilizując elektorat, wykorzystując gniew kierowany przeciw mniejszościom religijnym czy etnicznym, na etapie powyborczym gniew ten przeradza się w podważanie kompetencji różnych, niesprzyjających nowej władzy, instytucji.

⁶¹ Haaretz Editorial, *Israel's Authoritarian Government Wants to Politically Purge Israeli Academia*, „Haaretz”, 8 XII 2024, [online] <https://www.haaretz.com/opinion/editorial/2024-12-08/ty-article/israels-authoritarian-government-wants-to-politically-purge-israeli-academia/00000193-a2bc-d6c1-a5fb-f7fec4e10000>, 19 III 2025.

⁶² Przeciwwagą dla osadniczej przemocy była pojawiająca się w mediach izraelskich informacja o antywojennej postawie żołnierzy. Zob. najnowszą w niezależnym magazynie „+972”: M. Rapoport, *The Israeli Army Is Facing Its Biggest Refusal Crisis in Decades*, „+972”, 11 IV 2025, [online] <https://www.972mag.com/israeli-army-refusal-crisis-gaza-war/>, 15 IV 2025.

przemocy i jednocześnie utrudniając realizację procesów pokojowych⁶³. Z dotychczasowych dwóch części artykułu wyłania się zatem skrajnie pesymistyczny obraz: w omawianym okresie lider rządu Izraela dysponował znacznymi zasobami personalnymi, politycznymi oraz symbolicznymi, które pozwalały mu nie tylko konsekwentnie kontynuować politykę wojenną, lecz także legitymizować stosowanie przemocy wewnątrz kraju.

FENOMEN NETANJAHU W ŚWIETLE DŁUGOTRWAŁEGO KONFLIKTU

Niełatwo byłoby obronić tezę, zgodnie z którą rezygnacja, usunięcie bądź zastąpienie Benjamina Netanjahu na stanowisku premiera stanowiłyby realną zapowiedź przełomu w kierunku budowania pokoju między Izraelem a (potencjalnym) państwem palestyńskim. Dwa omówione czynniki – legitymizujące przemoc strategie populistyczne stosowane przez rząd koalicyjny, jak i to, co zbiorczo nazwalismy *fenomenem Netanjahu* – bez wątpienia przyczyniły się do intensyfikacji omawianej fazy konfliktu, determinując jego przebieg oraz pogłębiając realną skalę wzajemnie doświadczanych krzywd. Nie są one jednak jedynymi ani nawet najistotniejszymi determinantami konfliktu. Wciąż kluczowe pozostają inne, wielokrotnie analizowane w literaturze przedmiotu, czynniki: nierozstrzygnięty status Jerozolimy Wschodniej, brak uznania prawa powrotu uchodźców palestyńskich, nieustannie poszerzający się ruch osadniczy na Zachodnim Brzegu, głęboka rywalizacja między Fatahem a Hamasem, problem skorumpowanego i nieudolnego rządu Mahmuda Abbasa funkcjonującego bez społecznej legitymizacji czy też regionalne zagrożenie związane z programem nuklearnym Iranu oraz jego wpływami na ruchy zbrojne, takie jak libański Hezbollah. Po 7 października lista spornych kwestii stale rosła – by wymienić tylko te najważniejsze: przyszły projekt odbudowy Strefy Gazy, kwestia wycofania wojsk izraelskich⁶⁴, demilitaryzacja Hamasu, zamknięcie innych frontów konfliktu (Liban, Syria, Jemen), wzajemne zadośćuczynienie krzywdom, radykalizacja nastrojów społecznych (tak w Izraelu, jak i w Strefie Gazy). W świetle tych złożonych uwarunkowań pytanie o rolę Netanjahu pozostaje ważne, jednak w szerszej perspektywie jawi się raczej jako jeden z licznych wymiarów wielowarstwowego i głęboko zakorzenionego konfliktu, w którym inne czynniki mają często bardziej fundamentalne znaczenie, czy to strukturalne, czy to polityczne. W trzeciej, ostatniej części niniejszego artykułu chciałabym pokrótce pokazać, że *fenomen Netanjahu* jest – mimo wszystko – kluczowym czynnikiem w rozumieniu konfliktu izraelsko-palestyńskiego, ponieważ stanowi przejaw długotrwałego, wewnętrznego podziału ideologiczno-politycznego, sięgającego samych podstaw narodzin państwa żydowskiego. W tym

⁶³ J.J.O. Osuna, G. Burton, *Populism at the UN...*, s. 6.

⁶⁴ W kwietniu 2025 r. obecność wojsk w Strefie Gazy nie była kwestionowana: יקל, חוסר ריג, יבובוק ביי, 16 IV 2025, *הזעב עויס תקולחל תיתשת רוציג*: גלפ רבו ירוח, [online] <https://www.haaretz.co.il/news/politics/2025-04-16/ty-article/.premium/00000196-3d91-daed-a3d7-7f9b58c40000>, 16 IV 2025.

celu proponuję odwołać się do biografii izraelskiego polityka, napisanej przez znanego, wieloletniego dziennikarza „Haarec”, Anshela Pfeffera.

W biograficznym studium pt. *Bibi. Burzliwe życie i czasy Beniamina Netanjahu* Pfeffer zrekonstruował historię rodzinną obecnego premiera, kładąc nacisk na światopoglądowe i polityczne wybory Natana Milejkowskiego (dziadka) i Bencyjona Netanjahu (ojca). Jak zaznaczył dziennikarz we wstępie, *Rodzina Netanjahu stałaby się zapewne jedną z dynastii założycielskich Izraela, tak jak Dajanowie, Weizmannowie czy Herzogowie, gdyby dwaj pierwsi mężczyźni noszący to nazwisko podchodzili do życia mniej ideologicznie, a bardziej pragmatycznie*. Ich faktyczna rola była marginalna, by nie rzec – znikoma: *Ojciec i dziadek byli uczonymi – pisarzami i oratorami, ludźmi słowa – nie czynu. Chociaż podzielali wiele przekonań założycieli państwa, nie byli pionierami, bojownikami ani politykami*⁶⁵. Pfeffer tropi w biografii Netanjahu wydarzenia i wybory, tak rodziny, jak i jego samego, które zepchnęły ich na boczną trajektorię historii narodzin *Erec Israel*. Ojciec Netanjahu, jako wyznawca idei rewizjonistycznych Ze’wa Żabotyńskiego i później Menachema Begina, opowiadał się za militarystycznymi rozwiązaniami i ideą „wielkiego Izraela” (z Judeą i Samarią łącznie). W ideologicznej walce o kształt państwa żydowskiego – przekonuje Pfeffer – zwyciężył ostatecznie *brak dogmatyzmu i polityczna elastyczność Ben Guriona, a ideologiczna nieustępliwość rewizjonistów na dziesięciolecia przesunęła ich na margines opozycji*⁶⁶. Historia ta pośrednio uzupełnia profil biograficzny i psychologiczny Netanjahu: ukazując go jako człowieka, który musiał uporać się z „odziedziczoną”, polityczną marginalizacją własnej rodziny⁶⁷.

Opisana przez Pfeffera historia wewnętrznej walki syjonistów pozostaje w zgodzie z pracami historyków podkreślających wpływ myśli rewizjonistycznych na światopogląd Netanjahu czy politologów poszukujących śladów rewizjonizmu we współczesnej polityce izraelskiej⁶⁸. Pozostaje także w zgodzie z teoriami, wedle których Izrael analizuje się jako społeczeństwo głęboko podzielone (*deeply divided society*), zdominowane przez politykę tożsamościową. Fundamentalne dla izraelskiej tożsamości zbiorowej podziały – etniczne, religijne, ideologiczne i kulturowe – nieustannie i z niezwykłą trwałością wpływają na kształt sceny politycznej⁶⁹. Historyczny spór między rewizjonistami

⁶⁵ A. Pfeffer, *Bibi. Burzliwe życie i czasy Beniamina Netanjahu*, przeł. A. Halbersztat, Katowice 2020, s. 17.

⁶⁶ *Tamże*, s. 54.

⁶⁷ Zdaję sobie sprawę, że Pfeffer opiera swoją narrację na idei resentmentu (choć chyba nie korzysta z tego pojęcia) – pomijam ten aspekt ze względu na to, że byłby to szeroki, wymagający osobnego omówienia wątek.

⁶⁸ Zob. np. A. Shlaim, *The Iron Wall: Israel and the Arab World*, New York 2014. W tym kontekście warto też spojrzeć do książki samego Beniamina Netanjahu, *A Place among the Nations: Israel and the World*, New York 1993.

⁶⁹ Co jest przedmiotem wielu analiz, poczynawszy od kilku książek Ashera Ariana i Michala Shamira o wyborach z roku 1992, 1996 i 1999 – w tym kontekście zob. *The Elections in Israel 1996*, red. A. Arian i M. Shamir, New York 1999. A także: M. Shamir, A. Arian, *Collective Identity and Electoral Competition in Israel*, „American Political Science Review” 1999, vol. 93, no. 2, s. 265-277; M. Maor, R.Y. Hazan, *Parties, Elections and Cleavages: Israel in Comparative and Theoretical Perspective*, „Israel Affairs”

a socjalistami, między Mapai (później Partią Pracy) a Herutem (później Likudem) tworzy rdzeń kolejnych, stale obecnych w życiu politycznym Izraela podziałów: między socjalną demokracją uznającą równość i wolność wszystkich obywateli (w tym mniejszości) a demokracją nacjonalistyczną, opartą na silnej armii, nieugiętą wobec interesów arabskich.

W krytycznych opracowaniach rewizjonizm pojawia się często w kontekście idei kolonialnych, odpowiadających za militaryzację społeczeństwa izraelskiego⁷⁰. Militaryzacja życia społecznego nie odbywa się w ideologicznej próżni: wydaje się zrozumiała w momencie zaostrzonych faz konfliktu, ale w momentach spokojniejszych potrzebuje ugruntowania retorycznego, często o zabarwieniu populistycznym. Według Jonathana G. Lesiego jednym z kluczowym komponentów populizmu jest przekonanie o nieustannie trwającym i zagrażającym kryzysie⁷¹. Polityka jest tutaj rodzajem *performance*, dramatem zbudowanym wokół konfliktu: *Kluczową różnicą między dramatem w normalnej polityce a dramatem w polityce populistycznej jest to, że w tej ostatniej konflikt trwa wiecznie*⁷². Leslie przypomina pojęcie polityki wieczności (*the politics of eternity*) Timothy'ego Snydera i konkluduje, że Netanjahu towarzyszy przekonanie, iż Iran dąży do urzeczywistnienia idei *drugiego Holokaustu*⁷³, a *pragnienie wyeliminowania państwa żydowskiego nie umarło wraz z upadkiem nazistów, ale żyje w konfliktach między Izraelem a jego współczesnymi wrogami*⁷⁴. Zauważmy, że argument o wiecznym konflikcie obecny jest również w narracji Władimira Putina. W przygnębiającej książce *Wojna „made in Russia”* Siergiej Miedwiediew nakreślił obraz współczesnej Rosji – państwa wyrastającego m.in. na micie wojny z ideologią nazistowską (niemiecką i dzisiejszą, rzekomo ukraińską) oraz na poczuciu krzywdy i upokorzenia w związku z rozpadem ZSRR⁷⁵. Miedwiediew nie poprzestaje na analizie roli Putina w maszynierii obecnej wojny, zapytując: *Czy wojna w Ukrainie jest osobistą wojną Putina, czy wojną całej Rosji? Patrząc szerzej: czy obecny reżim powstał przypadkowo, stworzony przez jednego człowieka, czy mamy do czynienia z logicznym rezultatem długotrwałej ewolucji Rosji?*⁷⁶.

1999, vol. 6, no. 2, s. 1-17. Z najnowszych publikacji: R. Zedan, *Social Identity and Voting Behavior in a Deeply Divided Society: The Case of Israel*, „Societies” 2024, vol. 14, no. 9.

⁷⁰ Zob. znaną publikację, zwłaszcza rozdz. G. Shafir, *Zionism and Colonialism. A Comparative Approach*, [w:] *The Israel/Palestine Question: A Reader*, red. I. Pappé, London–New York 2007.

⁷¹ Autor omawia za Janem-Wernerem Müllerem trzy komponenty populizmu: moralistyczne wyobrażenie polityki, przekonanie o ciągłym kryzysie oraz selektywne aplikowanie prawa. Zob. J.G. Leslie, *Netanyahu's Populism: An Overlooked Explanation for Israeli Foreign Policy*, „SAIS Review” 2017, vol. 37, no. 1, s. 77.

⁷² *Tamże*, s. 78.

⁷³ O izraelskiej polityce pamięci w kontekście Holokaustu zob. znaną książkę I. Zertal, *Naród i śmierć. Zagłada w dyskursie i polityce Izraela*, przeł. J.M. Kłoczowski, Kraków 2010.

⁷⁴ J.G. Leslie, *Netanyahu's Populism...*, s. 79.

⁷⁵ S. Miedwiediew, *Wojna „made in Russia”*, przeł. H. Pustuła-Lewicka, Warszawa 2024, s. 112. Wiele z tych tez Miedwiediew zawarł w swojej wcześniejszej książce pt. *Powrót rosyjskiego Lewiatana*, przeł. H. Pustuła-Lewicka, Wołowiec 2020.

⁷⁶ S. Miedwiediew, *Wojna „made in Russia”...*, s. 15.

Tak postawione pytanie nie zdejmuje odpowiedzialności z Putina, nie umniejsza jego roli w prowadzeniu polityki wojennej, natomiast pozwala Miedwiediewowi przesunąć akcent z analizy personalnej na analizę historyczno-politycznych i społeczno-kulturowych uwarunkowań ewolucji państwa rosyjskiego. Jak przekonuje autor, wojna jest rosyjską *ideą narodową*, a przemoc wprzęgnięta jest we wszystkie niemal struktury państwowe. Parafrazując pytanie Miedwiediewa, proponuję rozpatrywać wojnę w Strefie Gazy nie jako (albo: tylko) osobistą wojnę Netanjahu, ale jako *rezultat długotrwałej ewolucji* Izraela, jego rdzenia polityczno-ideologicznego. Biografia Pfeffera to opowieść nie tylko o życiu Netanjahu, ale także o losach Izraela. *Fenomen Netanjahu* nie jest jedynie jego „własną zasługą”, nie ogranicza się tutaj do próby rozpoznania profilu psychologicznego, rekonstrukcji światopoglądu czy strategii populistycznych, ale pozwala zobaczyć bezwzględną politykę obecnego lidera rządu w perspektywie projektów politycznych, które przez dekady pozostawały w opozycji do dominującej opcji politycznej jako zbyt radykalne i skrajnie dyskryminujące. Netanjahu reprezentuje tutaj, jak sugerował Pfeffer, kolejne (czwarte) ogniwo projektu rewizjonistycznego: za Ze’ewem Żabotyńskim, Menachemem Beginem i Icchakiem Szamirem. I choć jest to duże uogólnienie, to w tej perspektywie staje się jasne, że postawa prowojenna i legitymizacja przemocy nie są jedynie wypadkowymi personalnych, politycznych czy populistyczno-autorytarnych strategii przyjętych przez Netanjahu, a przekonanie o *wiecznym konflikcie* nie jest jedynie elementem populistycznej retoryki. Wręcz przeciwnie, stanowią one wyraz podstawowego ideologicznego komponentu rewizjonistycznego syjonizmu, w świetle którego najbardziej skutecznym narzędziem będzie odpowiedź militarna.

Proponowana perspektywa nie umniejsza roli ani tym bardziej odpowiedzialności Benjamina Netanjahu za atak Hamasu z 7 października 2023 r. i skalę wojny w Strefie Gazy. Poszerza natomiast zadane trafnie w licznych wypowiedziach eksperckich i tekstach publicystycznych pytanie o *fenomen Netanjahu*, wiążąc je z historyczno-ideologicznymi aspektami legitymizacji przemocy. Nie negując jednocześnie skali przemocy wywoływanej przez Hamas i jego sojuszników, rozumiejąc historyczną dynamikę opartą na *cyklu odwetu*, skłaniam się do tego, by postrzegać bezkompromisową postawę prowojenną obecnego premiera i jego rządu jako jeden z elementów *logicznego rezultatu długotrwałej ewolucji* Izraela⁷⁷. Stawiam też pytanie nieubłagalnie dramatyczne, ale ciągle najważniejsze: czy w świetle tak pojętej idei przemocy – ugruntowanej w ideologicznych fundamentach, zakorzenionej w historyczno-politycznych trzewiach Izraela – realny jest jakikolwiek inny scenariusz w Izraelu, ten bez wojny?

⁷⁷ Z kolei w kontekście dyskursywnym ta długotrwała ewolucja ujawniałaby się poprzez samą możliwość mówienia o wysiedleniu Palestyńczyków (czy to w wypowiedziach religijnych syjonistów, czy Donalda Trumpa).

BIBLIOGRAFIA

- Aronoff Y.S., *Benjamin Netanyahu: Battling the World*, [w:] Y.S. Aronoff, *The Political Psychology of Israeli Prime Ministers: When Hard-Liners Opt for Peace*, Cambridge 2014, s. 43-77.
- Benn A., *Trump and Netanyahu Herald the End of History, but in Reverse*, „Haaretz”, 4 III 2025, [online] <https://www.haaretz.com/opinion/2025-03-04/ty-article-opinion/.premium/trump-and-netanyahu-heraldthe-end-of-history-but-in-reverse/00000195-5dbc-dac6-a997-dffd265d0000>.
- Bishara M., *Is Netanyahu Good for the Palestinians?*, „Al Jazeera”, 27 VII 2023, [online] <https://www.aljazeera.com/opinions/2023/7/27/is-netanyahu-good-for-the-palestinians>.
- Business Insider, *Masowe protesty w Tel Awiwie. Tłumy nie chcą wojny i Netanjahu*, 19 III 2025, [online] <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/tel-awiw-tysiace-protestuja-przeciw-decyzji-netanjahu-w-sprawie-gazy/jsl1rvk>, 20 III 2025.
- Butler J., *Frames of War: When Is Life Grievable?*, London–New York 2009.
- Cichecka J., *Populizm – niejednoznaczny fenomen. Zestawienie perspektyw teoretycznych*, „Politeja” 2018, nr 4, s. 5-19, <https://doi.org/10.12797/Politeja.15.2018.55.01>.
- The Elections in Israel 1996*, red. A. Arian, M. Shamir, New York 1999.
- Fishman L., *Is Israel Already Turning Into Authoritarian Erdogan’s Turkey?*, „Haaretz”, 23 I 2023, [online] <https://www.haaretz.com/israel-news/2023-01-23/ty-article-opinion/.premium/is-israel-already-turning-into-erdogans-turkey/00000185-ddc0-d294-adaf-ddea6e50000>.
- Freeden M., *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Oxford 1996.
- Glazer H., Mashiaich I., *‘Systematic Witch Hunt:’ What Persecution of Arab-Israelis Looks Like Amid Gaza War*, „Haaretz”, 2 XI 2023, [online] <https://www.haaretz.com/israel-news/2023-11-02/ty-article-magazine/.highlight/systematic-witch-hunt-what-persecution-of-israeli-arabs-looks-like-amid-gaza-war/0000018b-90db-db7e-af9b-fbdb254e0000>.
- Gonen Y., *Like Every Populist Government, Israel’s Evades Responsibility by Denying Reality*, „Haaretz”, 23 VI 2024, [online] <https://www.haaretz.com/opinion/2024-06-23/ty-article-opinion/.premium/like-every-populist-government-israels-evades-responsibility-by-denying-reality/00000190-410d-d91c-abba-ef1db4270000>.
- Gordon N., *Israel’s Occupation*, Berkeley 2008.
- Haaretz Editorial, *Israel’s Authoritarian Government Wants to Politically Purge Israeli Academia*, „Haaretz”, 8 XII 2024, [online] <https://www.haaretz.com/opinion/editorial/2024-12-08/ty-article/israels-authoritarian-government-wants-to-politically-purge-israeli-academia/00000193-a2bc-d6c1-a5fb-f7fec4e10000>.
- Issacharoff D., *Israel’s Lost Taboo: How Netanyahu’s Party Is Officially Embracing Europe’s Far-right Extremists*, „Haaretz”, 17 III 2025, [online] <https://www.haaretz.com/israel-news/2025-03-17/ty-article-magazine/.premium/israels-lost-taboo-how-netanyahus-party-is-embracing-europes-far-right-extremists/00000195-9e70-d865-ad95-9f7df0170000>.
- Jerusalem Post Staff, *Netanyahu Doubles Down on War Policy, Trump’s Gaza Plan in Speech to Knesset*, „The Jerusalem Post”, 10 II 2025, [online] <https://www.jpost.com/israel-news/article-841497>.
- Kampka A., *Debata publiczna. Zmiany społecznych norm komunikacji*, Warszawa 2024.

- Kimhi Sh., *The Psychological Profile of Benjamin Netanyahu Using Behavior Analysis*, [w:] *Profiling Political Leaders: Cross-Cultural Studies of Personality and Behavior*, red. O. Feldman, L.O. Valenty, Connecticut 2001, s. 149-164 [korzystano z wersji dostępnej online: Sh. Kimhi, *The Psychological Profile of Benjamin Netanyahu Using Behavior Analysis*, [online] https://www.al-monitor.com/sites/default/files/documents/2016/kimhi_personality_article_netanyahu_israel.pdf].
- Large and Increasing Majority of Israelis Prioritize Bringing Hostages Home Over Toppling Hamas*, The Israel Democracy Institute, 10 IV 2025, [online] <https://en.idi.org.il/articles/59019>.
- A Large Majority of Israelis Support Proceeding to the Second Stage of the Ceasefire Agreement*, The Israel Democracy Institute, 9 II 2025, [online] <https://en.idi.org.il/articles/58114>.
- Leifer J., *The Netanyahu Doctrine: How Israel's Longest-Serving Leader Reshaped the Country in His Image*, „The Guardian”, 21 XI 2023, [online] <https://www.theguardian.com/world/2023/nov/21/the-netanyahu-doctrine-how-israels-longest-serving-leader-reshaped-the-country-in-his-image>, 26 III 2025.
- Leslie J.G., *Netanyahu's Populism: An Overlooked Explanation for Israeli Foreign Policy*, „SAIS Review” 2017, vol. 37, no. 1.
- Lipiński A., *W poszukiwaniu ontologii populizmu – dylematy definicyjne*, „Przegląd Politologiczny” 2020, nr 1, s. 135-136, <https://doi.org/10.14746/pp.2020.25.1.10>.
- Majority of Israelis Think PM Netanyahu Should Accept Responsibility for Oct 7 and Resign – Now or After the War*, The Israel Democracy Institute, 9 III 2025, [online] <https://en.idi.org.il/articles/58648>.
- Maor M., Hazan R.Y., *Parties, Elections and Cleavages: Israel in Comparative and Theoretical Perspective*, „Israel Affairs” 1999, vol. 6, no. 2, s. 1-17.
- Masowe protesty w Tel Awiwie. Thumy nie chcą wojny i Netanjahu*, Business Insider, 19 III 2025, [online] <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/tel-awiw-tysiace-protestuja-przeciw-decyzji-netanjahu-w-sprawie-gazy/jsl1rvk>.
- Matusiak M., *Izrael to ja: ego i ideologia to klucz do Beniamina Netanjahu*, „Tygodnik Powszechny”, 3 XII 2024, [online] https://www.tygodnikpowszechny.pl/izrael-ja-ego-i-ideologia-klucz-do-beniamina-netanjahu-189095?check_logged_in=1.
- McDonagh B., *Netanyahu and Musk Are Different Types of Narcissists, Both Foolish and Bad for the World*, „The Journal”, 19 X 2024, [online] <https://www.thejournal.ie/readme/musk-and-netanyahu-6517628-Oct2024/>.
- Melman Y., *Netanyahu's Narcissism*, „The Jerusalem Post”, 29 III 2019, [online] <https://www.jpost.com/Jerusalem-Report/Netanyahus-narcissism-584857>.
- Miedwiediew S., *Powrót rosyjskiego Lewiatana*, przeł. H. Pustuła-Lewicka, Wołowiec 2020.
- Miedwiediew S., *Wojna „made in Russia”*, przeł. H. Pustuła-Lewicka, Warszawa 2024.
- Mirbach P., *Netanyahu's Narcissism and the Messiah Complex*, „The Times of Israel”, 10 X 2022, [online] <https://blogs.timesofisrael.com/netanyahus-narcissism-and-the-messiah-complex>.
- Misgav U., *Narcissistic Netanyahu Casts Himself as God's Messenger and Israel's Savior*, „Haaretz”, 27 VI 2024, [online] <https://www.haaretz.com/opinion/2024-06-27/ty-article-opinion/.premium/narcissistic-netanyahu-casts-himself-as-gods-messenger-and-israels-savior/00000190-55e8-de5e-abd0-fffa875d0000>.

- von Mittelstaedt J., Schröder Th., *How the Self-Styled Savior of Israel is Leading His Country into Ruin*, „The Spiegel International”, 4 XII 2024, [online] <https://www.spiegel.de/international/world/the-netanyahu-system-how-the-israeli-prime-minister-is-leading-his-country-into-the-abyss-a-97a68da1-e3cf-443d-a8b5-0684723ca0b6>.
- Netanjahu B., *A Place among the Nations: Israel and the World*, New York 1993.
- Osuna J.J.O., Burton G., *Populism at the UN: Comparing Netanyahu's and Abbas's Speeches, 2010-19*, „British Journal of Middle Eastern Studies” 2024, vol. 52, no. 3, s. 1-24, <https://doi.org/10.1080/13530194.2024.2339885>.
- Pappé I., *The Ethnic Cleansing of Palestine*, Oxford 2006.
- Pawlicki J., *Fenomen Netanjahu*. „Dobrze, że Izraelczycy się obudzili, ale już jest chyba za późno”, „Newsweek. Polska”, 29 IV 2023, [online] <https://www.newsweek.pl/swiat/zloty-bibi-w-ogrodzie-zla-reportaz-z-izraela/gxgn47e>.
- Peretz S., *How Is It Possible for Israel to Follow Netanyahu Back Into War?*, „Haaretz”, 20 III 2025, [online] <https://www.haaretz.com/opinion/2025-03-20/ty-article-opinion/premium/how-is-it-possible-for-israel-to-follow-netanyahu-back-into-war/00000195-afa9-debb-a5b5-affb2f200000>, 20 III 2025.
- Pfeffer A., *Bibi. Burzliwe życie i czasy Beniamina Netanjahu*, przeł. A. Halbersztat, Katowice 2020.
- Rapoport M., *The Israeli Army Is Facing Its Biggest Refusal Crisis in Decades*, „+972”, 11 IV 2025, [online] <https://www.972mag.com/israeli-army-refusal-crisis-gaza-war/>.
- Raport na dziś*, 5 III 2025, <https://raportostanieswiata.pl/odcinki/raport-na-dzis-5-marca-2025/>, 20 III 2025.
- Raport na dziś*, 2 X 2025, [online] <https://raportostanieswiata.pl/odcinki/raport-na-dzis-2-pazdziernika-2024>, 25 III 2025.
- Raport o stanie świata*, 15 II 2025, [online] <https://raportostanieswiata.pl/odcinki/raport-o-stanie-swiate-15-lutego-2025>, 25 III 2025.
- Raport o stanie świata*, 22 II 2025, [online] <https://raportostanieswiata.pl/odcinki/raport-o-stanie-swiate-22-lutego-2025/>, 19 III 2025.
- Raport o stanie świata*, 22 III 2025, [online] <https://raportostanieswiata.pl/odcinki/raport-o-stanie-swiate-22-marca-2025/>, 9 IV 2025.
- Rogenhofer J.M., Panievsky A., *Antidemocratic Populism in Power: Comparing Erdoğan's Turkey with Modi's India and Netanyahu's Israel*, „Democratization” 2020, vol. 27, no. 8, s. 1394-1412, <https://doi.org/10.1080/13510347.2020.1795135>.
- Sadecki A., *Patrioci dla Europy: radykalna prawica pod egidą Orbána*, Ośrodek Studiów Wschodnich, [online] <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2024-07-23/patrioci-dla-europy-radykalna-prawica-pod-egida-orbana>.
- Shafir G., *Zionism and Colonialism. A Comparative Approach*, [w:] *The Israel/Palestine Question: A Reader*, red. I. Pappé, London–New York 2007.
- Shafir G., Sağnıç Ş.G., *Politics of Hope and Populist Backlash: Kurds in Turkey and Palestinians in Israel*, „British Journal of Middle Eastern Studies” 2024, vol. 51, no. 4, s. 730-753, <https://doi.org/10.1080/13530194.2022.2158064>.
- Shimoni R., Yahia D.H., Hashmonai A., *Israel Police Commissioner: 'Those Who Identify with Gaza Can Be Escorted There on Buses'*, „Haaretz”, 19 X 2023, [online] <https://www.haaretz.com>.

com/israel-news/2023-10-19/ty-article/.premium/israel-police-commissioner-those-who-identify-with-gaza-can-be-escorted-there-on-buses/0000018b-4735-df22-a5eb-4f7dca0c0000.

Shamir M., Arian A., *Collective Identity and Electoral Competition in Israel*, „American Political Science Review” 1999, vol. 93, no. 2, s. 265-277, <https://doi.org/10.2307/2585395>.

Shlaim A., *The Iron Wall: Israel and the Arab World*, New York 2014.

Sokol S., *‘He Has No Strategy’: Liberman Says PM Placing Ego above National Interest*, „The Times of Israel”, 11 XI 2024, [online] <https://www.timesofisrael.com/he-has-no-strategy-liberman-says-pm-placing-ego-above-national-interest/>.

Stanley B., *The Thin Ideology of Populism*, „Journal of Political Ideologies” 2008, vol. 13, s. 102, [za:] M. Polakowski, *Populizm jako krytyka idei i praktyki współczesnej reprezentacji politycznej. Prolegomena*, „Polityka i Społeczeństwo” 2023, nr 4, s. 361-374, <https://doi.org/10.15584/polispol.2023.4.24>.

Tamkin E., *Is This Extremist Zionist Group Trying to Protect Israel – or Just Punish Left-wing Jews?*, „The Forward”, 8 IV 2025, [online] <https://forward.com/opinion/710932/zionist-extremists-betar-israel-left-wing-jews/>.

Tibon A., *Protesters Are in the Streets to Stop Netanyahu’s Israel Becoming Like Erdogan’s Turkey*, „Haaretz”, 19 III 2025, [online] <https://www.haaretz.com/israel-news/2025-03-19/ty-article/.premium/protesters-are-in-the-streets-to-stop-netanyahus-israel-becoming-like-erdogans-turkey/00000195-ae55-d860-a1bf-eff5b0110000>.

W Turcji wybuchają protesty. W Stambule wprowadzono zakaz zgromadzeń, Bankier.pl, 19 III 2025, [online] <https://www.bankier.pl/wiadomosc/W-Turcji-wybuchaja-protesty-W-Stambule-wprowadzono-zakaz-zgromadzen-8910602.html>.

Weinglass S., *Israel’s Coalition System Is Crucial Check on Netanyahu’s Populism*, *Expert Says*, „The Times of Israel”, 5 III 2019, [online] <https://www.timesofisrael.com/israels-coalition-system-is-crucial-check-on-netanyahus-populism-expert-says/>.

Weizman E., *Hollow Land: Israel’s Architecture of Occupation*, London–New York 2007.

Wielewska-Baka M., *Na rozdrożu. Kryzys izraelskiej lewicy po 7 października 2023 roku*, [w:] *Usytuowania. Praktyki autorefleksji w XX- i XXI-wiecznym dyskursie humanistycznym w kontekście badań postzależnościowych*, red. E. Kledzik, M. Zduniak, Kraków 2025, s. 275-290.

Wielewska-Baka M., Besta T., *Nawiązania do polskiego kryzysu demokracji w izraelskich mediach (wokół pytań o wspólne doświadczenia i wzajemne wyobrażenia)*, „Polityka i Społeczeństwo” 2024, t. 22, nr 2, s. 283-298, <https://doi.org/10.15584/polispol.2024.2.20>.

Wojnarowicz M., *Oskarżenia wobec premiera Beniamina Netanjahu*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 22 XI 2019, [online] https://pism.pl/publikacje/Oskarzenia_wobec_premiera_Beniamina_Netanjahu_.

Wojnarowicz M., *Znaczenie izraelskiej ustawy o „państwie narodu żydowskiego”*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 31 VII 2018, [online] https://www.pism.pl/publikacje/Znaczenie_izraelskiej_ustawy_o_panstwie_narodu_zydowskiego.

Yiftachel O., *Ethnocracy: Land and Identity Politics in Israel/Palestine*, Philadelphia 2006.

Zagner A., *Premier strachu. Beniamin Netanjahu, przywódca Izraela na cenzurowanym*, „Polityka”, 12 VIII 2024, [online] <https://www.polityka.pl/pomocnikhistoryczny/2266397,1,premier-strachu-beniamin-netanjahu-przywodca-izraela-na-cenzurowanym.read>.

Zedan R., *Social Identity and Voting Behavior in a Deeply Divided Society: The Case of Israel*, „Societies” 2024, vol. 14, no. 9, <https://doi.org/10.3390/soc14090177>.

Zertal I., *Naród i śmierć. Zagłada w dyskursie i polityce Izraela*, przeł. J.M. Kłoczowski, Kraków 2010.

Strony hebrajskojęzyczne

לגיפּש הענ "צראָה", לטוב ווידהו, וב חכני כ"בש שאר מא ינוחטיב ווידל עיגי אלש מייא 'קירטומס 15 IV 2025, [online] <https://www.haaretz.co.il/news/politics/2025-04-15/ty-article/.premium/00000196-3ab7-daed-a3d7-7ebfc6f30000>, 15 IV 2025.

רשג הנבנ, הזעב עויס תקולחל תיתשת רוצינ: קיכ נוחטיבה רש, גלפ רבו ירוח יק'ג, נוסח רינ, קיבובוק ביני "צראָה", 16 IV 2025, [online] <https://www.haaretz.co.il/news/politics/2025-04-16/ty-article/.premium/00000196-3d91-daed-a3d7-7f9b58c40000>, 16 IV 2025.

ילארשיה רודישה דיגאת - יח רודיש, היזיוולט, וידר, תושדח: 11 נא.

Martyna WIELEWSKA-BAKA – doktor nauk humanistycznych, adiunkt na Uniwersytecie Gdańskim, tutorka akademicka. Prowadzi również zajęcia na judaistyce stosowanej na Uniwersytecie SWPS. Interesuje się interdyscyplinarnym badaniem dyskursu publicznego i debaty publicznej, specjalizuje się w tematyce konfliktu izraelsko-palestyńskiego, przyglądając się jego reprezentacjom w mediach i w polityce. Jest autorką dwóch monografii: *Projekt interdyskursu. O tekstowym przekraczaniu granic między naukami w twórczości Michała Hellera* (2020), *Anatomia nieobecności. Konflikt izraelsko-palestyński w mediach i w polityce* (2023), a także współautorką książki pt. *LOSt in Gdańsk! Polish Culture in the Age of Uncertainty* (2023). W grudniu 2025 r. ukończyła 3-miesięczny staż naukowy w King's College London (Faculty of Social Science & Public Policy, Department of War Studies).